

Проблема диференційованого підходу у процесі навчання географії в психолого-педагогічній літературі

*Н. О. Гончарова, аспірантка
Інституту педагогіки НАПН України
e-mail: leobet@ukr.net*

Постановка проблеми. Влучно підкреслив М. М. Шардаков слова великого педагога К. Д. Ушинського: «Змусьте дитину йти – вона втомиться швидко, стрибати – також, стояти – також, сидіти – вона також втомиться; але вона перемішує всі ці види діяльності різних органів і пустує протягом дня без втоми. Теж саме спостерігається під час занять <...> згубно діє на дитину всяка надто довга і постійна діяльність в одному напрямку [18, 19]».

Пам'ятаємо визначення поняття «навчання» – це організована, двостороння діяльність, спрямована на максимальне засвоєння та усвідомлення навчального матеріалу і подальшого застосування здобутих знань, набутих умінь і навичок на практиці [20]. Перед вчителем постає завдання поєднати навчання географії з різними видами діяльності учнів протягом уроку у такий спосіб, щоб утримувати їхню увагу, не допускаючи втоми. Цього можливо досягти шляхом диференціації навчального процесу, а диференціювати можливо все і на всіх рівнях. Свого часу з цього питання Є. С. Рабунський зазначив: «у навчальній діяльності цілком все може бути диференційовано через мету, об'єм, спосіб і термін виконання навчальної діяльності [10, 150]». Отже, диференціація навчання виступає одним з головних напрямів в умовах реформування шкільної географічної освіти і не втрачає значимості до вивчення своїх похідних науковцями у сферах філософії, психології, педагогіки.

Тож проблема нашого дослідження зумовлена необхідністю аналізу існуючих поглядів на диференційований підхід у процесі навчання, поданих

у психолого-педагогічній літературі, а також потребою виокремити основні шляхи його реалізації на уроках географії в основній школі.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз динаміки педагогічної термінології в літературі останніх десятиріч свідчить про те, що поняття «диференціація» неодноразово змінювалося й уточнювалося. Наразі під диференціацією навчання розуміють таку організацію навчального процесу, для якої характерне варіювання змісту, методів або темпу навчання, що здійснюється за допомогою різних варіантів групування учнів з урахуванням їхніх індивідуальних особливостей [6, 12–13].

Питання диференційованого навчання географії розкрито у працях С. В. Алексєєвої, М. М. Баранського, І. І. Барінова, Т. П. Герасимової, А. В. Даринського, І. В. Душиної, В. П. Максаковського, М. Г. Огурцова, Л. М. Панчешникової, О. Я. Савченко, В. Г. Суслова, Д. П. Фінарова, М. М. Шахмаєва, О. Г. Ярошенко.

Шляхи індивідуального підходу до учнів розглядали такі психологи і педагоги, як А. М. Алексюк, І. Я. Лернер, І. П. Подласий, М. М. Скаткін, Н. Ф. Тализіна, М. М. Шардаков та ін.

Вагомий внесок у дослідженнях групової діяльності учнів зробили М. Д. Виноградова, В. К. Дяченко, І. Б. Первін, Л. А. Покась, І. М. Чередов.

Значну увагу приділено підвищенню освітнього рівня навчання шляхом диференційованого підходу у дослідженнях Ю. К. Бабанського, О. О. Бударного, І. Д. Бутузова, В. І. Загвязинського, А. О. Кірсанова, О. К. Корсакова, Г. І. Коберник, Є. С. Рабунського, П. І. Сікорського, П. В. Сісецького, І. Е. Унт, І. С. Якиманської.

Мета статті полягає у вивченні й аналізі різних поглядів на проблему диференціації і диференційованого підходу у процесі навчання, що висвітлюються у психолого-педагогічній та методичній літературі.

Основна частина. Актуальність проблеми диференціації навчання у педагогічній теорії і шкільній практиці не втрачає своєї вагомості з часів її виникнення і продовжує привертати увагу як зарубіжних, так і вітчизняних

науковців, набуваючи значного поширення у процесі вивчення шкільних курсів, зокрема, географії.

Так, І. Е. Унт досить влучно резюмувала, що для понять педагогічної науки, які відображають складні явища, досить часто характерне те, що їх використовують у різноманітних, інколи у дуже невизначених значеннях. До таких понять належить і «диференціація навчання» [14, 6].

Найбільш точний зміст цього поняття в кожному конкретному випадку залежить від того, які цілі і засоби маються на увазі, коли говорять про диференціацію.

У монографії «Теорія і методика диференційованого навчання» П. І. Сікорський зазначає, що диференціація походить від фр. *differentiation* або від лат. *differentia* (різниця, відмінність) і означає розділення цілого на різні частини, форми, ознаки. Так, у змісті цього терміна суттєвими є дві ознаки: «поділ» і «різні частини». Адаптуючи цей термін до освіти, відразу постає питання: що і у зв'язку з чим ділити? В освіті термін «диференціація» найчастіше вживається у словосполученнях: «диференційоване навчання», «диференціація навчання», «диференційований підхід», «диференційоване завдання» [11, 170].

Соціологічний словник під диференціацією (від лат. *differentia* – різниця, англ. – *differentiation*; нім. *Differenzierung*) розглядає «процес розвитку, пов'язаний з поділом, розчленуванням цілого, що розвивається, на частини, шаблі, рівні [13]». Енциклопедичний словник дає таке трактування поняття «диференціація» (від фр. *differentiation*, від лат. *differentia* – різниця, відмінність) – поділ цілого на різні частини, форми і шаблі [3]. І, нарешті, у філософському словнику диференціація (від лат. *differentia* – різниця) – виділення моментів, що відрізняються за єдиним принципом, виходячи з однієї відправної точки [16].

Диференціація навчання, за визначенням О. Г. Ярошенко в «Енциклопедії освіти» – є «формою врахування індивідуальних особливостей учнів у процесі навчання на основі їх поділу на характерні типологічні групи

за різними показниками (рівнем навчальних можливостей, успішністю, пізнавальним інтересом школярів, темпом навчання тощо) [4, 210]».

В Українському педагогічному енциклопедичному словнику «диференційоване навчання» – це «розподіл навчальних планів і програм у старших класах середньої школи [2]».

Процес диференційованого навчання в школах Білорусі Н. Г. Огурцов розглядає як «процес підготовки особи до життя з врахуванням її інтересів, здібностей, схильностей і можливостей, процес, у якому вчитель і учень виступають рівноправними, зацікавленими і активними учасниками [7]».

Зазначимо, що диференціація навчання не можлива без урахування індивідуальних особливостей кожного учня, що й передбачає відповідний підхід. Саме диференційований підхід є основним шляхом здійснення індивідуалізації навчання. Відомо, що індивідуальним у людині називають те особливе, що вирізняє її з-поміж інших людей, а індивідуальністю – яскраво виражену сукупність ознак, властивих окремій людині, які закладені природою або набуті людиною в індивідуальному досвіді. Особливими можуть бути інтелектуальні, вольові, моральні, соціальні та інші риси особистості. До індивідуальних особливостей належить своєрідність сприймання, мислення, пам'яті, уяви, інтересів, нахилів, здібностей та інше [8].

Індивідуалізація навчання – це система засобів, яка сприяє усвідомленню учнем своїх сильних і слабких можливостей навчання, полягає підтримці і розвитку самобутності з метою самостійного вибору власних смислів навчання, у такий спосіб сприяючи розвитку самосвідомості, самостійності й відповідальності [8].

Зважаючи на смисл поняття «індивідуальний підхід», можна виокремити такі основні позиції: ототожнення його з індивідуалізацією навчання, принцип навчання антагоністичний принципу колективного характеру навчання, окремий аспект індивідуалізації навчання; це поняття є

ширшим за «диференційований підхід», оскільки виходить за межі навчання [15; 8].

Так, у своєму дослідженні Я. С. Фруктова дійшла висновку, що, з одного боку, індивідуалізація виступає як мета, а диференціація – як засіб її досягнення; а з іншого, – індивідуалізація розглядається як одна з форм диференціації [15, 14]. Розроблена нею класифікація форм диференціації навчання, що знайшли відображення у шкільній практиці сьогодення за видами і рівнями, стала унаочненим доказом складності й багатогранності диференціації навчання як педагогічного явища [15, 44].

Під диференціацією розуміють таку форму індивідуалізації, коли учні, схожі за певними індивідуальними особливостями, об'єднуються в групи для окремого навчання. У педагогічній літературі є два терміни: «зовнішня диференціація» і «внутрішня диференціація». Терміном «зовнішня диференціація» позначають таку організацію навчального процесу, за якої для задоволення різнобічних інтересів, здібностей і нахилів учнів створюються спеціальні диференційовані класи, школи. Під терміном «внутрішня диференціація» розуміють таку організацію навчального процесу, за якої розвиток індивідуальності здійснюється в умовах роботи вчителів у звичайних класах. Внутрішня диференціація здійснюється під час уроків. Необхідність у ній тим більша, чим різноманітнішим є склад учнів. Навчання тут узгоджується з можливостями різних груп учнів. Загальна програма розрахована на підвищення рівня всіх школярів [19].

Значне місце у методичній і психолого-педагогічній літературі відведене груповій формі навчання, яка має глибоке педагогічне коріння.

Найефективнішою є групова диференціація. У всіх типах загальноосвітніх навчальних закладів учні класів поділяються на групи. У такій групі учень може вільніше висловлювати свої думки, активніше брати участь у розв'язанні навчальних завдань відповідно до своїх інтересів і здібностей. Групи формуються учителем на основі рівнів розвитку дітей і

побажань самих учнів: учні охоче працюють з однокласниками, які мають схожі інтереси, стиль роботи, з якими пов'язані дружніми стосунками [8].

Істотний внесок у розробку досліджуваної проблеми зробив І. М. Чередов. Науковець вважав, що диференціація навчання є формою реалізації принципу оптимального поєднання фронтальної, групової, індивідуальної роботи з учнями на уроці відповідно до вимог психолого-педагогічної науки, яка визначає своєрідність діяльності різних типологічних груп школярів [17].

Результатами дисертаційного дослідження Л.А. Покась дають підстави зробити висновки, що запропонована нею модель організації групової діяльності учнів основної школи на уроках географії підвищує рівень навчальних досягнень школярів за умов використання різноманітних завдань і такий вид діяльності здійснюється систематично [9, 16].

Сучасні психолого-педагогічні дослідження доводять, що навчання шляхом диференційованого підходу позитивно впливає на формування особистості учня й підвищує рівень виховної функції навчального процесу.

У своїх дослідженнях Я. С. Фруктова, аналізуючи поняття «диференційований підхід», навела основні вислови науковців з цього питання. Так, Ю. К. Бабанский розглядає диференційований підхід як спосіб оптимізації навчання, який передбачає оптимальне поєднання загальнокласних, групових та індивідуальних форм навчання. Для В. І. Загвязинського – це побудова навчального процесу на основі виділення індивідуальних особливостей, які, передусім, оптимізують найвищу результативність. На думку А. О. Кірсанова – це «особливий підхід вчителя до різних груп школярів, що зводиться до організації навчальної роботи різноманітної за змістом, обсягом, складністю, методами та прийомами [15, 32–33]».

І. Д. Бутузов зазначає, що основний зміст диференційованого підходу в навчанні полягає в тому, щоб, знаючи й урахувавши індивідуальні відмінності учнів у навчанні, визначити для кожного з них найбільш

раціональний характер роботи як на уроці, так і під час виконання домашніх завдань [1].

Для Є. С. Рабунського окреслене поняття виступає як дидактичне положення, що передбачає поділ класу на групи та пристосування різних форм і методів роботи до індивідуальних особливостей учнів. Він розглядає диференційований підхід як необхідну умову в реалізації індивідуального підходу [10, 18].

На думку П. І. Сікорського, «диференційований підхід» є значно вужчим поняттям, ніж поняття «диференційоване навчання». Він передбачає деякі елементи диференціації у процесі будь-якого навчання. Диференційований підхід у навчанні – це цілеспрямована діяльність вчителя з використанням в умовах довільного навчання можливостей урізноманітнення тих чи інших освітніх компонентів [11,173, 285–286].

В. М. Володько стверджує: диференційований підхід у навчанні – це особливий підхід учителя (викладача) до різних груп учнів (студентів), що полягає в організації навчальної роботи з ними, різної за змістом, обсягом, складністю, методами й засобами [5, 17].

П. В. Сісецький і Г. І. Коберник дотримуються думки, що диференційований підхід передбачає досягнення дітьми однакової мети, проте різними шляхами (враховуючи їх неоднакові навчально-пізнавальні особливості). За таких умов є можливість допомогти кожному учню, якщо, звісно, спрямувати навчальний процес з огляду не на середнього учня, а на наявність різних за успішністю груп дітей і надалі планувати для них різні за складністю завдання з використанням різних дидактичних прийомів [12].

У монографії «Індивідуалізація й диференціація навчання в початкових класах: теорія та методика» Г. І. Коберник наголошує, що саме за диференційованого підходу до учнів створюються сприятливі умови для своєчасного подолання прогалин у навчанні, а також виробляються прийоми їх ліквідації, визначаються оптимальні режими навчальної роботи з групами учнів, з огляду на їхні психічні і розумові відмінності [5, 6]. З цією метою

слід поєднувати фронтальну, групову й індивідуальну форми роботи на уроках різних типів і на всіх його етапах (вивчення нового матеріалу, закріплення знань, організації домашніх завдань і їх перевірки тощо) з використанням диференційованих завдань, які забезпечать зайнятість дітей і сприятимуть поглибленню знань.

Ми поділяємо погляди Я. С. Фруктової на розроблену нею схему ієрархії психолого-педагогічних категорій – «індивідуалізація», «диференціація навчання» – та їх похідних. В основі цієї ієрархії закладено індивідуалізацію навчального процесу, далі йде диференціація навчання, диференційоване навчання, диференційований підхід і на верхньому щаблі опиняється індивідуальний підхід. Кожну із запропонованих категорій можна розглядати як самостійну педагогічну технологію. Кожна з них може розв'язувати свої завдання. Так, наприклад, диференційоване навчання є шляхом реалізації навчальної диференціації класу на рівні класу, водночас може існувати й самостійно [15, 36].

Висновки. Аналіз визначення терміна диференціація показав, що вона виступає і як форма організації навчання, і як засіб поділу учнів на рівні підготовленості і розвитку здібностей, а також як принцип. Окремою дефініцією виступає диференційований підхід. Зазначимо, що його упровадження у процес навчання географії в основній школі забезпечує значне скорочення часу на вивчення матеріалу, підвищує якість його засвоєння. Так, із введенням індивідуальних та індивідуально-групових форм роботи на уроці, використанням диференційованих дидактичних матеріалів, подача інформації вчителем максимально ущільнюється в одиницю часу і за рахунок цього збільшується ємність уроку.

Ми вважаємо, що подальшого дослідження потребує впровадження диференційованого підходу у шкільну практику шляхом диференціювання дидактичного матеріалу, змісту завдань, часу виконання завдань на уроці, самостійної та домашньої роботи, допомоги учням тощо.

Література

1. Бутузов, И. Д. Дифференцированный подход к обучению учащихся на современном уроке : учеб. пособ. [Текст]. – Новгород, 1972. – 72 с.
2. Гончаренко, С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник [Текст] / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Енциклопедичний on-line словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.onlinedics.ru/slovar/bes/d/1-differentsiatsija.html>
4. Енциклопедія освіти [Текст] / [гол. ред. В. Г. Кремень] / АПН України. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Коберник, Г. І. Індивідуалізація й диференціація навчання в початкових класах: теорія та методика [Текст] / Г. І. Коберник / Уманський держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. – К. : Науковий світ, 2002. – 232 с.
6. Кузьміна, О. В. Диференційоване навчання в умовах групової форми навчальної діяльності учнів початкової школи: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. [Текст] / О. В. Кузьміна. – Слов'янськ, 2001. – 215 с.
7. Огурцов, Н. Г. Дифференцированное обучение в школах Белоруссии [Текст] / Н. Г. Огурцов // Советская педагогика. – №8. – 1990. – С. 52–57.
8. Педагогіка: 3. Індивідуалізація і диференціація навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ellib.org.ua/books/files/pedagog/ped1/5458.html>
9. Покась, Л. А. Методика організації групової форми діяльності учнів основної школи на уроках географії: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 [Текст] / Л. А. Покась ; [Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова]. – К., 2006. – 206 с.
10. Рабунський, Е. С. Индивидуальный подход в процессе обучения школьников [Текст] / Е. С. Рабунський. – М. : Педагогика, 1975.
11. Сікорський, П. І. Теорія і методика диференційованого навчання : монографія [Текст] / П. І. Сікорський. – Львів : Вид-во «СПОЛОМ», 2000. – 421 с.

12. Сісецький, П. В. Основи диференційованого підходу до учнів [Текст] / П. В. Сісецький, Г. І. Коберник // Початкова школа. – 1990. – №6. – С. 8–11.

13. Соціологічний on-line словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.onlinedics.ru/slovar/soc/d/differentsiatsija.html

14. Унт, И. Э. Индивидуализация и дифференциация обучения [Текст] / И. Э. Унт. – М. : Педагогика, 1990. – 192 с.

15. Фруктова, Я. С. Диференціація навчання в профільних класах біологічного спрямування (на матеріалі курсу «Загальна біологія»): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. [Текст] / Я. С. Фруктова ; [Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова]. – К., 2003. – 241 с.

16. Філософський on-line словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.onlinedics.ru/slovar/fil/d/differentsiatsija.html>

17. Чередов, И. М. О дифференцированном обучении на уроке [Текст] / И. М. Чередов. – Омск : Западносибир. книж. изд-во, 1973. – 153 с.

18. Шардаков, М. Н. Очерки психологи учения [Текст] / М. Н. Шардаков – М., Учпедгиз, 1951. – 200 с.

19. Шахмаев, Н. М. Дифференциация обучения в средней общеобразовательной школе [Текст] // Дидактика средней школы ; [под. ред. М. А. Данилова и Н. М. Скаткина]. – М. : Просвещение, 1975. – С. 251–281.

20. Wikipedia [Електронний ресурс] // Енциклопедія вільного доступу. – Режим доступу: <http://www.uk.wikipedia.org>

UA У статті проаналізовано різні погляди на проблему диференційованого підходу у процесі навчання географії в психолого-педагогічній та методичній літературі та їх основні похідні.

Ключові слова: диференціація, диференційоване навчання, диференційований підхід, диференціація навчання, навчання географії.

RU В статье проанализированы разные взгляды на проблему дифференцированного подхода в процессе обучения географии в психолого-педагогической литературе и их основные составляющие.

Ключевые слова: дифференциация, дифференцированное обучение, дифференцированный подход, дифференциация обучения, обучение географии.

EN In the article different views on the problem of differentiation approach of geography teaching in psychological and pedagogical literature and their basic forms are analyzed.

Key words: differentiation, differentiated learning, differentiation approach, differentiation of education, geography teaching.